https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Omonova Dilafruz Raximovna
Tel.: +998 918198523

O‘ZBEK TILIDAGI MEVA VA SABZAVOT NOMLARINING GENETIK, SEMANTIK VA LEKSIKOGRAFIK TAHLILI

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi meva nomlarining semantik xususiyatlari va o沢zlashma so沢z sifatidagi ma隀noviy taraqqiyoti masalalari o沢rganilgan. Unda leksikadagi meva nomlarining leksikografik talqiniga doir ayrim tavsiyalar ham berilgan.

Annotation: In this article, the semantic characteristics of fruit names in the Uzbek language and the issues of their semantic development as loanwords are studied. Some recommendations on the lexicographical interpretation of fruit names in the lexis are also given.

Аннотация: В данной статье рассматриваются семантические характеристики названий фруктов в узбекском языке и вопросы их семантического развития как заимствованных слов. Также даются некоторые рекомендации по лексикографической интерпретации названий фруктов в лексике.

Kalit so’zlar: *leksika, o‘zlashma so‘z, anor, behi, tilshunoslik, sabzavot nomi, izohli lug‘at*

Keywords: *lexis, loanword, pomegranate, quince, linguistics, vegetable name, explanatory dictionary*

Ключевые слова: *лексика, заимствованное слово, гранат, айва, лингвистика, название овоща, толковый словарь*

Til – jamiyatdagi kishilari o‘rtasidagi bevosita aloqa-munosabat shaklidir. Undagi leksik birliklarning nutqda voqealanishi o‘ziga xos bo‘lib, bilvosita til sathlari: fonetik, leksik, morfologik yoki sintaktik omillar ta隀irida rang-barang ma隀olarga ega bo沢adi.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Leksika tilning tez o‘zgaruvchan sohasi ekan, boshqa sathlarning nisbiy barqarorligi qiyoslanganda ular orasidagi farq sezilarli darajada namoyon bo‘ladi.

O‘zbek tilining lug‘at boyligidagi meva va sabzavot nomlari ham o‘ziga xos tizim bo‘lib, bu ochiq tizim o‘z yoki o‘zlashma qatlam birliklari hisobiga ortib borishi shubhasizdir.

O‘zbek tilining lug‘at boyligidagi meva va sabzavot nomlari ham o‘ziga xos tizim bo‘lib, bu ochiq tizim o‘z yoki o‘zlashma qatlam birliklari hisobiga kengayib bormoqda. O.Shukurov ta’kidlaganidek, Til evolyutsiyasi, asosan, leksik sathda boshqalariga nisbatan sezilarli ta’sirga ega, shu bois ham unga o‘zini yangilab turuvchi, yangilanishlarga nisbatan tez va tayyor turuvchi soha sifatida qaraladi [1:448].

Globallashuv jarayonida tillarning o‘zaro aloqasi va ulardagi so‘zlarning almashinuvi zamonaviy axborot texnologiyalari, ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlar ta’sirida faollashdiki, bu jarayonda ingliz tilining dunyo tillariga donorlik qilishi o‘ziga xos ahamiyatga ega bo‘lyapti. Shu jihatdan olib qaraganda, bugungi kunda o‘zbek tilidagi meva va sabzavot nomlari ham ko‘plab olinma so‘zlar hisobiga salmoqdorlik kasb etgan.

O‘zbek tilidagi o‘zlashma qatlamning katta qismini arab, fors-tojik, va rus tillaridan o‘tgan so‘zlar tashkil qiladi.O‘zbek tili lug‘at tarkibida qadimdan forscha so‘zlar mavjud bo‘lib kelgan. Ko‘rinadiki, o‘zlashma atov birliklarining forsiy qatlami boshqa tillardan kirib kelgan so‘zlardan anchagina kengroqligini tasdiqlaydi.

Quyida ba’zi fors tilidan o‘zlashgan meva nomlaring O‘zbek tilining izohli lug‘ati da qanday tartibda berilganini kuzatamiz.

ANJIR [f. – anjir] 1 Tutdoshlar oilasiga mansub, sutsimon shirador, shapaloq bargli o‘simlik. *Bir yomon anjir kesar, ikki yomon zanjir kesar. Maqol. 2 Shu daraxtning serurug , yeyishli mevasi. Qora anjir. Xoki anjir. Anjir qoqi.*

ANOR [f.] 1. Anordoshlarga mansub, kichikroq daraxt yoki buta shaklidagi subtropik o'simlik. *...har joy-har joyda ko milgan anor tuplari do‘mbayib yotibdi.*

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

S. Zunnunova, Olov. 2.Shu daraxtning ichi qizil donalar bilan liq to‘la yumaloq mevasi. *Achchiq anor. Chuchuk anor. Anor suvi.*

BEHI [f.– olmasimon xushbo‘y meva] bot. Issiq mamlakatlarda o‘sadigan, atirgullilar (ra'nodoshlar) oilasiga mansub, xushbo‘y mevali daraxt. Bog‘ning turli joylarida har xil mevali daraxtlar: nok,o‘rik, behi, jiyda va hokazo anchagina. Oybek, Tanlangan asarlar. Mohidil qaytib hovliga tushayotganida, behi shoxi shitirlab ketdi. S. Zunnunova, Gulxan. Behi mevasi Devonu lug沽tit turk asarida avya shaklida tilga olingan. Tilimizga fors tilidan o沽zlashgan. Uning asosiy navlariga Non behi, Quva behi, Shirin behi, Samarqand yirik behi, Xorazm olmasimon behi kabilar kiradi.

Til bu xalq madaniyati, tarixi va tafakkuri haqida ma厠umot beruvchi muhim vositadir. Shuning uchun o沽zbek tilida meva va sabzavot nomlarini genetik, semantik va leksikografik jihatdan o沽ganish xalqimizning madaniyati va til boyligini tadqiq etishga katta hissa qo沽shadi. Ayniqsa, meva va sabzavotlar nomlari, o沽zining etimologik ildizlari va ma厠oviy o沽zgarishlari orqali inson tafakkuri, xalqning madaniy merosi va tabiat bilan uyg沽nligini aks ettiradi. Ushbu maqola tilshunoslikda dunyo tan olgan olimlarning nazariyalari asosida o沽zbek tilidagi meva va sabzavotlar nomlarini genetik, semantik va leksikografik talqin qilishni maqsad qiladi.

Tilshunos olim A.Hojiyev o沽zlashmalarning kalkalanib olinishi haqida ...to沽g沽ri-noto沽g沽riligini, maqbul yoki nomaqbulligi kelgusining o沽zi ko沽rsatadi [2:174], deya baho beradi.

O沽zbek tilidagi meva va sabzavot nomlari tarixan turkiy, forsiy va arab tillari ta厠irida rivojlangan. Mahmud Koshg沽riyning *Devonu lug otit turk* asarida turkiy tillarda ishlatiladigan meva va sabzavot nomlari keltirilgan bo沽lib, ular orasida *olma*, *anjir*, *behi* kabi nomlar bugungi o沽zbek tilida ham saqlanib qolgan. Bu asarda mevalar nomining qadimgi ko沽rinishi va o沽sha davrdagi semantik ko沽lami haqida ma厠umotlar berilgan.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Turkologiya va umuman qiyosiy tilshunoslikda so沃zlarning genetik tadqiqi bo沃yicha S.D.Katsnelson, S.Sahobiddinov kabi olimlar tadqiqot olib borgan. Katsnelson tilning lexik qatlamini o沃ganishda genetik o沃xshashlikni aniqlashning ahamiyatini ta厠kidlagan va xalq tilida avloddan-avlodga o沃tuvchi so沃zlar orqali madaniyat shakllanishi haqida so沃z yuritgan.

Masalan, *olma* nomi qadimgi turkiy tillardan saqlanib kelgan bo沃lib, hozirgi o沃zbek tilida faol ishlatiladi. Shuningdek, boshqa turkiy tillarda ham (qozoq, qoraqalpoq, turkman) *alma* shaklida saqlangan. Bu masalani olima N.Hojiyeva atroflicha o沃rganган[3:348]. Bu so沃zning uzoq tarixiy ildizi va keng geografik tarqalishi o沃zbek tilida ham ishlatilishini ko沃rsatadi. Shu bilan birga, boshqa turkiy tillar, forsiy va arab tillaridan o沃zlashgan *anjir*, *sabzi*, *uzum* kabi so沃zlar o沃zbek tilining genetik qatlamida muhim o沃rin tutadi va bu tilimizning boshqa tillar bilan tarixiy aloqadorligini ko沃rsatadi.

O沃zbek tilida meva va sabzavot nomlarining semantik rivojlanishi tilimizning lug沃aviy boyligini o沃rganish uchun muhimdir. Meva va sabzavotlar nomlari ko沃pincha o沃zining asosiy ma厠nosi bilan birga turli xil ma厠no ko沃lamlarini ham anglatadi. Bunga tilshunos Ferdinand de Sossyurning ma厠no qatlamlari nazariyasi asos bo沃ladi. U so沃zning semantik tizimi doimiy rivojlanib, turli xil konnotativ ma厠nolarni anglatishini ta厠kidlagan. Masalan, o沃zbek tilidagi *olma* so沃zi faqatgina mevani anglatib qolmay, sog沃lik, farovonlik va yoshlik ramzi sifatida ham qo沃llaniladi.

Ushbu so沃zlarning o沃zgarishi va kengayishi odamlarning u yoki bu so沃zga bergan estetik va emotsional baholariga ham bog‘liqdir. Masalan, rus tilida “яблоко” so‘zi boshqa tillarga qaraganda milliy-madaniy semalarga ega bo‘lsa, o‘zbek tilida “*osh*” *(palov)* so‘zida obrazli ifodalar mavjud. Manbalarda eskimoslar tilida *“qor”* so‘zining, arab tilida *cho l* birligining boshqa tillarda mavjud bo沃lmagan nomlarda yoki rang-barang ma厠nolarda uchrashi ta厠kidlanadi. Bu esa har bir xalq tilida leksikasidagi leksemalarning o沃ziga xos ramziy ma厠nolari shakllanishiga olib kelgan.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Ch.Fillmor tomonidan taklif qilingan freymlar semantikasi tilshunoslikdagi ob□ektlar (shu jumladan, meva va sabzavotlar) kontekstga ko□ra turlicha tushunilishi mumkinligini ko□rsatadi. Misol uchun, *bodom* so□zi ba□zi hududlarda sog□liq va kuch-quvvat ramzi sifatida anglashiladi. Til freymlarining o□zi turli hududlarda semantik jihatdan turlicha rivojlanganini tasdiqlash uchun E.A.Zemskaya kabi olimlar milliy tafakkurga oid o□zgarishlarni o□rganishni taklif qilganlar.

O□zbek tilida meva va sabzavot nomlari leksikografik jihatdan alohida tahlil talab qiladigan sohadir. Chunki ko□pgina lug□atlarimizda ushbu nomlar ko□pincha faqat biologik nuqtayi nazardan izohlangan. Masalan, O□zbek tilining izohli lug□ati da *olma* so□ziga oddiygina meva deb ta□rif berilgan. Vaholanki, rus tilida *яблоко* so‘zi botanik xususiyatlari, ozuqaviy qiymati va boshqa jihatlari bilan kengroq tavsiflanadi. Bu O‘zbek tilining izohli lug‘ati tilimizdagi so‘zlarning to‘liq va keng qamrovli leksikografik tavsifiga ehtiyoj borligini ko‘rsatadi.

Bu borada nemis tilshunosi Ludwig Wittgenstein tomonidan ilgari surilgan til o□yinlari nazariyasini qo□llash mumkin. Til o□yinlari nazariyasiga ko□ra, til orqali beriladigan ma□nolar turli ijtimoiy holatlarga moslashib boradi va shu sababli bir so□z turli kontekstlarda turlicha ma□noga ega bo□lishi mumkin. Shunga ko□ra, uzum so□zi lug□atda faqatgina meva ma□nosida qolmay, balki u turli madaniy va etnik mazmunga ega bo□lgan tushunchalarni ham o□zida aks ettirishi mumkin.

Bugungi kunda o□zbek tilida meva va sabzavot nomlarini standartlashtirish va izohli lug□atlarda aniq va batafsil tavsiflash katta ahamiyatga ega. Xususan, O□zbekiston Respublikasi Prezidentining O□zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to□g□risida farmoni tilning rivojlanishiga va uning leksik boyligini saqlashga alohida e□tibor qaratishni talab qiladi.

Bugungi globallashuv sharoitida ba□zi so□zlar xalqaro tilshunoslikka mos ravishda qabul qilinmoqda. Shuningdek, G.Negmatova va K.Buherning

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

tadqiqotlari shuni ko沆rsatadiki, har bir tilning o沆ziga xos milliy xususiyatlari, ramziy ifodalari va madaniy boyliklari saqlanishi kerak. Shu sababli, o沆zbek tilida meva va sabzavot nomlarining xalqona va regional ishlatilishini, ularning o沆ziga xos milliy mazmunini e厠tiborga olish zarur.

O沆zbek tilida meva va sabzavot nomlarini tadqiq qilishning ahamiyatini ko沆rib, tilshunoslar tomonidan quyidagi yechimlarni tavsiya etish mumkin:

izohli lug atlarni boyitish. Lug沆atlarda har bir meva va sabzavot nomiga kengroq tavsif berish, ularning etimologik ildizlari va milliy-ma厠naviy mazmuni haqida ma厠lumot kiritish. Masalan, *olma* so沆zi nafaqat meva sifatida, balki sog沆liq va farovonlik ramzi sifatida ham ifodalanishi mumkinligini kiritish zarur.

dialektal va hududiy xususiyatlarni saqlash. Til boyligini saqlash maqsadida, turli viloyatlar va hududlarda ishlatiladigan o沆ziga xos so沆zlarni lug沆atlarga kiritish. Bu orqali tilning milliyligini saqlash va boyitishga yordam beradi.

elektron platformalarni rivojlantirish. Bugungi kunda elektron lug沆atlar va internet resurslari o沆zbek tilining leksikasining boyishiga katta hissa qo沆shmoqda. Shu sababli, o沆zbek tilidagi meva va sabzavot nomlarini ifodalovchi atov birliklarini raqamli shaklda dasturlash va onlayn platformalarda ishlatishni kengaytirish muhimdir.

O沆zbek tili ham tarixan bir necha tillarning leksikasidagi birliklarni sezilarli darajada o沆ziga singdirgan. Bular qadimiy eroniy tillar, jumladan, so沆g沆d tili, qadimiy xorazm tili, qadimiy oltoy va xitoy tillari; qadimiy grek va hind tili; arab tili, mo沆g沆l tili; qadimiy uyg沆ur tili; klassik fors-tojik tili, tojik xalq tili va nihoyat rus tilidir[4:82].

Umuman olganda, o沆zbek tilidagi meva va sabzavot nomlarining genetik, semantik va leksikografik jihatlari tilshunoslik nuqtayi nazaridan muhim hisoblanadi. O沆zbek tilidagi meva va sabzavot nomlari xalqning milliy madaniyati, turmush tarzi va tabiatga munosabatini aks ettiruvchi boy madaniy merosdir. Bu merosni saqlash va kelajak avlodlarga yetkazish o沆zbek tilining boyligini asrab qolishning muhim sharti hisoblanadi.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Ayniqsa, zamonaviy globallashuv sharoitida o‘zbek tilining leksik boyligi saqlanishi va kelajakda yanada rivojlanishi uchun ilmiy-tadqiqot va milliy lingvistik loyihalarni kengaytirish zarurdir. Bu borada tilshunos olimlar tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlar va hukumat miqyosidagi chora-tadbirlar o‘z samarasini berishi shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shukurov O. U. Uzbek language in the condition of globalization and linguistic interaction //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 7. – С. 447-451.
2. Ҳожиев А. Совет даврида ўзбек адабий тилининг тараққиёти. III жилдли. III жилд. Сўз ясалиши ва лексика. –Тошкент: Фан, 1988. – 188 б.
3. Hojiyeva N. Olma leksemasi xususida// “O‘zbek tilini dunyo miqyosida keng targ‘ib qilish bo‘yicha hamkorlik istiqbollari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materallari. –Toshkent, 2020. 19-20-oktabr. –347-352-betlar.
4. Ўзбек тили лексикологияси. –Тошкент: Фан, 1981. – 315 б.